

V PROUDECH PŘEV RATNÉHO ČASU

LIBUŠE HRABOVÁ

Abstrakt: Ve Vědecké knihovně v Olomouci se nachází vzácný výtisk dopisu německého humanisty Ulricha von Huttena norimberskému patriciovi Willibaldu Pirckheimerovi z října 1518, vytištěný 30. dubna 1519. V dopise Hutten reaguje na Pirckheimerovu kritiku svého spisu *Aula* a snaží se v obsáhlém výkladu ukázat, kam směřuje jeho publikační a veřejná činnost. Jejím cílem je dosáhnout vlivu humanistů na situaci v Německu, pozvednout vzdělanost a rozvíjet nejen umění, ale také vědy. Tomu vývoji stojí v cestě „tmář“ a „teologické“, proti nimž bojuje Hutten svými publikacemi. V jeho výkladu se jeví nové myšlenky, které přinesl vliv humanismu na utváření názorů v záalpských zemích.

Klíčová slova: Ulrich von Hutten, Willibald Pirckheimer, dopis.

Knihy podávají příběhy. Nejen ty příběhy, které se na jejich stránkách vypravují, ale i příběhy knih samých, jejich osudů v převratech různých časů – pochvalných i kritických ohlasů, zákazů, konfiskací i ničení. Jsou s nimi nerozlučně spojeny i osudy lidí, kteří je tvořili, autorů, písařů i tiskařů, vydavatelů, knihvazačů, prodejců, knihovníků i čtenářů.

Mnoho knih se v průběhu věků ztratilo a víme o nich jen z různých pozdějších zmínek, jiné se uchovaly jen v několika opisech či výtiscích a staly se tak unikátními rukopisy nebo vzácnými tisky, bez ohledu na to, zda jsou velkým, nádherně iluminovaným kodexem nebo jen několikastránkovým letákem na špatném, zažloutlém papíře.

V tomto smyslu je vzácným tiskem i dopis Ulricha von Huttena, rytíře, humanisty, básníka a publicisty z období reformace,¹ jeho příteli, norimberskému obchodníku Willibaldu Pirckheimerovi. Tento dopis je datován 25. října 1518 a byl vydán tiskem 30. dubna 1519.² Výtisk, který je uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci (VKOL sign. 23.856), je jediným exemplářem tohoto vydání na území České republiky. V samém Německu se zachovaly pouze dva, jeden je v Hesenské zemské knihovně (Hessische Landesbibliothek) ve Fuldě v oddělení Huttensammlung a druhý v Jeně (Thüringer Universitäts und Landesbibliothek). Třetí výtisk byl ve Státní knihovně v Berlíně, ale za války byl zničen.

Dopis byl publikován zřejmě se svolením autora, který v uvedené době pobýval v Augsburgu, kde je také jeho dopis datován (Augustae. VIII. Caleñ. Novembr. Anno M.D.XVIII.). Už dávno před počátkem knihtisku existoval rozšířený zvyk psát dopisy jako zprávy nebo komentáře k současným událostem, často s přípisem „Přečti a dej přečíst přátelům“ apod., tedy s jednoznačně s publicistickým záměrem. Šíření informací takovou formou nabývalo na intenzitě v 15. století, avšak jeho skutečný rozmach nastal až rozvojem knihtisku, nejdříve v podobě příležitostných drobných tisků nebo brožurek, tzv. letáků. Zprávy o významných událostech byly později vydávány stále systematictější, až se dospělo k periodicky vydávaným novinám.

Vydání uvedeného dopisu má však poněkud jiný charakter. Na to ukazuje už i na titulní straně uvedená informace, že publikace je „iterum excussa“ a že tedy jde o druhé vydání. Kdy

1 *Ulrich von Hutten – Ritter, Humanist, Publicist 1488–1523*. Katalog zur Ausstellung in Schlüchtern 1980. Bearb. von Peter LAMB. [Hofheim: Guttenberg-Verlag], 1988.

2 *Ulrichi de Hutten equitis, ad Willibaldum Pirckheimer epistola vitae suae rationem exponens*. Augustae Vindelicorum: Iterum excussa in officina Sigismundi Grimm, medici, et Marci Vrsung, Anno M.D.XIX. [1519] die vero XXX. Aprilis.

a kde však byl dopis vydán poprvé v průběhu oněch pěti měsíců od data jeho ukončení? Ono první vydání je datováno již 6. listopadu 1518 a připravilo je stejné vydavatelství v Augsburgu.³ Znamená to, že autor zřejmě dal dopis do tisku zároveň s jeho odesláním adresátovi. Edice Huttenových dopisů, kterou vydal Eduard Böcking v 19. století,⁴ uvádí, že v městské knihovně v Zürichu je v exempláři tohoto prvního vydání vzkaz čtenáři: „Je v tom, čtenáři, něco nového a něco příjemného. Čti a buď zdrav!“ napsán Huttenovou rukou. Huttenovou rukou byly také na okrajích zaznamenány i korektury, které však byly poškozeny při vazbě knihy.

Překvapující je to, že toto první vydání patří do ediční řady Huttenových prací (*Opera*), tedy sebraných spisů, které vycházely v Augsburgu ještě i v dalších letech. Ulrichu Huttenovi bylo v roce 1518 jednatřicet let a vycházely mu sebrané spisy! Co přimělo augsburské vydavatelství k takovému podniku a proč krátce po tomto vydání byl dopis Pirckheimerovi vydán znovu samostatně? V souboru osmi spisů z let 1515–1519, které jsou ve VKOL svázaný dohromady (VKOL sign. 23.854-23.861) je umístěn před dopis Pirckheimerovi i Huttenův dialog *Aula*.⁵ Byl původně vydán ve Frobeniově nakladatelství v Basileji, přetištěn v Augsburgu v roce 1519 zároveň s dopisem Pirckheimerovi. Rukou 16. století je označen jako No.1, dopis pak No.2, tvořily tedy před vazbou samostatný celek. Byl to zřejmě zájem veřejnosti, který vedl nakladatelství k novým vydáním Huttenových spisů. V letech 1517–1519 vytvořily snahy o reformu církve i společnosti obrovský tlak, potřebu informací, která vedla k zájmu o všechny písemnosti, v nichž se objevovala kritika papežství, myšlenka svobody a obnovení dávné slávy Německa.

Hutten byl v té době již známým básníkem a publicistou. Jako humanista byl odpůrcem církevních zlořádů, nenasytného odčerpávání peněz do Říma a mnišského tmářství, ale v roce 1518 ještě nebyl stoupencem reformace. Jeho spisy četli příznivci i odpůrci reformace, jejíž podoba se teprve matně rýsovala.

Třicetiletý Hutten měl již za sebou pestrý život. Původem byl říšským rytířem (přímým leníkem císaře) z Durynska. Jeho rodiče ho dali v jedenácti letech do slavného kláštera ve Fuldě, odkud v sedmnácti letech uprchl a ztratil tak přízeň rodiny. Pak prošel různými univerzitami na území dnešního Německa a setkával se s významnými osobnostmi z mocenských i intelektuálních kruhů. Někde byl bohatě obdarován (olomoucký biskup Stanislav Thurzo mu dal peníze a koně), jindy byl obrán až do košile. Smiřoval se a opět rozcházel s rodinou, vystudoval práva, byl žoldnětem v Itálii, sloužil mladému mohučskému arcibiskupu Albrechtu Hohenzollernskému, s nímž navštívil Francii, podílel se na publikaci *Dopisů tmářů* (*Epistolae obscurorum virorum*), účastnil se společné akce humanistů na obranu Johana Reuchlina. To vše a mnoho jiného vyplňovalo jeho život do třiceti let. V dalších letech se sblížil s reformací, dopisoval si s Lutherem a Melanchtonem. V roce 1522 se účastnil povstání říšských rytířů, vedeného Franzem von Sickingen, a rok nato zemřel na ostrově Ufenau u Zürichu, kde je také pochován.

3 *Ulrichi de Hutten equitis ad Bilibaldum Pirckheymer Patricium Norimbergensem Epistola vitae suae rationem exponens. Aliquid inest novi lector, iucundi aliquid. Lege ac vale.* Augustae Vindelicorum: In officina excusoria Sigismundi Grimm Medici et Marci Vuyrsung, Anno M.D.VIII. die vero. vi. Novembris.[ULRICI HUTTENI *Opera privato studio collecta ordineque chronologico disposita.*] Údaje o tiskárně jsou v tomto vydání na poslední stránce pod koncem textu.

4 *Epistolae Ulrichi Hutteni equitis item ad eundem deque eodem ab aliis ad aliis scriptae.* Collegit, recensuit, adnotavit variaequae quae ad Hutteni vitam librosque spectant scripta adiecit Eduardus BÖCKING. Vol. 1. 1506–1520. Lipsiae: in aedibus teubnerianis a. MDCCCLIX [1869]. Ulrichs von Hutten Schriften, Bd. 1.

5 *Ulrichi de Hutten equitis Germani Dialogus Aula. Ad Henricum StromerAuerbacchum medicum.*[Basileae:] Joanes Frobenius, 1518. Iterum excusa in officina Sigismundi Grimm Medici et Marci Wursung Augustae Vindelicorum Anno M.D.XIX. die vero xxx. Aprilis.

Jak při tomto bouřlivém a krátkém životě dokázal psát básně i politickou prózu, jak dokázal vést tak rozsáhlou korespondenci, jakou nalezneme ve dvou knihách Böckingovy edice, dnes těžko chápeme. Jeho dopisy byly adresovány nejen přátelům, nýbrž i mnohým významným osobnostem tehdejší Říše. Navrhoval jim různá řešení situace, jaká se mu v dané chvíli jevila. O těchto dopisech zřejmě předpokládal, že budou vydány tiskem, a směřoval je nejen k adresátům, nýbrž také – nebo spíše především – „ad Germanos suos“ (ke svým Němcům). Klíčovým slovem v jeho korespondenci je svoboda.

Dopis Willibaldu Pirckheimerovi, který se rozrostl v mnohostránkový spis, reagoval na mnohem kratší dopis Pirckheimerův,⁶ v němž norimberský patricij vyslovoval své mínění o Huttenovu spisu *Aula*, který pokládal za nezralý a jehož koncepce se mu nelíbila. V dopise střídajícím latinu a řečtinu doporučoval Huttenovi, aby nemyslel na dvorskou službu jako svou perspektivu a žil sobě a Múzám.

Pirckheimer byl o osmnáct let starší než Hutten. Bylo zcela přirozené, že se mladý autor obracel o radu a posouzení své publikace ke staršímu příteli. Posouzení zasláné knížky však nevyznělo příznivě. Obsáhlá odpověď pak vysvětlovala a obhajovala autorovo stanovisko. Nezazněl v ní však ani náznakem konfliktní nebo uražený tón, nýbrž jen úcta k otcovskému příteli a výrazný pocit sounáležitosti, který spojuje „nás“, tj. humanisty. I když Willibald Pirckheimer patřil k nejvýznamnějším představitelům norimberského patriciátu, „starých rodů“, z nichž jediných se vybírali purkmistři, ve společenské hierarchii zděděné ze středověku stál jako měšťan níže než šlechtic z rodu říšských rytířů, z nichž pocházel Hutten. Co oba muže spojovalo byla úcta k antice, na kterou ukazují řecké pasáže v obou dopisech, a úcta ke vzdělání, ať byl jeho nositelem kdokoliv. Pocit sounáležitosti vzdělanců překonával stavovské rozdíly.

Společným zájmem bylo také řešení situace, která se v Německu vytvořila v letech 1517–1518. Hutten dobře věděl, že Pirckheimerova kritika spisu *Aula*, tj. *Dvůr*, je zaměřena především proti jeho úmyslu vstoupit do politického dění v Německu cestou služby na dvoře mohučského arcibiskupa Albrechta z rodu Hohenzollernů, v té době velkého příznivce a podporovatele umění. Albrecht byl však zároveň oním mladým církevním hodnostářem, který o rok dříve rozpoutal bouři reformace, když nechal mnicha Tetzela prodávat na trzích dryáčnickým způsobem odpustky. Peníze prodejem odpustků získané šly do fuggerovské banky, zčásti na úhradu Albrechtových dluhů, zčásti na zakoupení titulu mohučského arcibiskupa u papežské stolice. Pirckheimer svou kritikou varoval Huttena, aby nepromarnil svůj talent a nesvazoval se službou knížatům.

Odpověď vydaná tiskem vysvětluje v úvodu „vitae suae rationem“ – Huttenův vlastní pohled na současnou situaci v Německu a na jeho úlohu v ní:

„Až dosud jsme se ve všem shodovali, Bilibalde, a dosud mne nemrzí můj názor, že jsem Tě poznal jako muže poctivého, otevřeného a upřímného. Tak jsi také vyslovil zcela otevřeně a svobodně svůj názor na mou *Aulu*. Avšak proč Ty, který jsi mi vytýkal nezralost mého dialogu, když jsem psal o dvorských záležitostech sotva jsem od prahu (jak říkáš) pozdravil dvůr, nesmýšlíš nyní stejně, nenecháš mne u dvora dozrát a proč mne strhuješ zpět od samého prahu? Vidíš snad ve mně něco podobného jako kdysi Sokrates, který pokládal Glauka, bratra tuším Platonova, za nezralého k tomu, aby rozhodoval o veřejných záležitostech, vzdálil ho z místa, které měl získat ve státě, a povzbuzoval pak Charmida, kterého pokládal za schopnějšího, aby se místa zmocnil? Něco takového se i Tobě zdálo a napodobuješ Sokrata. Soudíš, že se nehodím ke dvoru a chceš, abych se oddal studiu a uskutečnil mnohé obtížné věci, které

6 *Epistolae Ulrichi Hutteni*. BÖCKING. E. Vol. 1., 89, s. 193–194.

mne ještě čekají, a *snad právem mne napomínáš*.⁷ Pokouším se o dvorský život, o němž jsem jiným psal, aby z něho uprchli. Co jiné mám činiti, když nyní něco je třeba činiti?

Neboť když mne tak brzy voláš do stínu a k sedavému studiu, nevím, zda počítáš s mou povahou, zda máš na mysli můj věk, který nesnáší takový klid. Mohu snad žít v ústraní ve čtyřech stěnách, když tak dlouho jsem očekával toto vzbouření světa, číchal jsem tuto bouři – a teď bych se měl uchýlit do ústraní, do pohodlí? Přál bych svým blízkým a přátelům tu [svobodu], které se i oni dožadují, a já se pak budu moci oddat práci, upokojit se a sobě, jak radíš, sobě a Múzám žít. Ale teď, jestliže bych Tě poslechl a uchýlil se do onoho scholastického klidu, věnoval se všechen studiím a duchem se upnul ke psaní knih, k čemuž – nevím proč – se Ti zdám schopný, co budu mít z toho, jak výdobytky svých studií potěším a prospěji, až bude těšit duši odpočinek? Jaké příběhy, o jakých věcech vložím do knih, jsa nezkušený? Neboť po dvanáctiletém putování (za něhož jsem mnoho viděl, mnoho poznal, nic neudělal a nic nevykonal) chci nyní sám sobě zadost učinit. Domnívám se, že nezbyvá, než abych začal žít. To putování byla jakási předehra života, *celého dramatu zkouška*, nestáhneš-li mne do samoty, nevzdálíš od družnosti s lidmi a budeš pamětliv slov velkého hrdiny ve zvratech osudu, že „vždy těší vzpomínat“.

Málo znáš mou povahu, domníváš-li se, že mohu žít vzdálen rozmluvám s lidmi, mne, člověka tak uzpůsobeného studiu dobrých věd, že se nedám odstrašit nějakým vžitým zvykem nebo společenskými vztahy od styků s lidmi jiných stavů. A jestli mne chceš správně poznat – mnohem raději snáším tento ruch, tyto styky s cizími lidmi, mezi nimiž jsem se nikdy necítil osamělý, než abych byl sám. Domnívám se tedy, že se nemám cítit navždy nešťastný, a jestliže jsem si vědom, že jsem nějakých zásluh dosáhl ve vědách, i když jsou mé zásluhy maličké, pak nepochybuji o tom, že mám naději na slávu i ve velkých věcech a rád se oddávám těmto záležitostem, i když tím nijak nemíním, že řeknu *navždy sbohem* sladkým studiím. Zůstane-li mi zdravá mysl, ne dočasně, nýbrž vždy a stále se jim chci věnovat, i v těchto bouřlivých časech.“

I v tomto krátkém úryvku z úvodní části dopisu se ukazuje, jak hluboce pronikly ideje vyšlé z renesanční Itálie do myšlení záalpských vzdělanců. Za doklad jejich vlivu by bylo možno pokládat srovnávání současnosti a antické minulosti („napodobuješ Sokrata“), ale takových paralel užívala už literatura středověká. Středověký křesťan by však bezpochyby sotva pomyslel na to, že má v tomto pozemském životě právo na štěstí, kterého se Hutten dovolává („Domnívám se, že se nemám cítit navždy nešťastný!“). Ještě významnější pro nové myšlení je pojetí zkušenosti jako hlavního zdroje poznání. Když renesanční myšlení nadřadilo zkušenost nad autoritu, položilo základy pro novověký vědecký výzkum. Zkušenost podle Huttena nelze hledat v izolaci, uzavřen „ve scholastickém klidu“, „ve čtyřech stěnách“. Studium je nutno spojit se společenskou aktivitou „v družnosti lidí“. Jen na této cestě je pak „naděje na slávu“.

V dalším textu poukazuje Hutten na svou aktivitu v obraně Johanna Reuchlina, který studoval hebrejštinu, aby mohl poznat autentickou podobu Starého zákona, a byl obviněn, že je židomil a špatný křesťan. Společná akce humanistů na podporu Reuchlina byla úspěšná a Hutten došel k přesvědčení, že přišel čas společné akce proti „teologům“, kteří „se snaží planoucí už světlo pravé osvěty v samém zárodku zakrýt nebo dokonce uhasit.“ Navzdory jejich snahám „Německo nabývá vzdělání, barbarství je zaháněno za hyperborejské hory a až za Baltické moře.“ Je to zásluhou humanistů, kteří šíří v Německu vzdělanost. Hutten zahrnuje chválou živé i zesulé humanisty od Erasma Rotterdamského přes Johanna Reuchlina po norimberského Pirckheimera, básníky jako Konráda Celtise, výtvarné umělce jako Albrechta Dürera, astronomy jako Regiomontana, cestovatele jako Sigmunda

7 Věty psané kurzívou jsou v původní latinské verzi psány řecky.

z Herbertsteinu a mnoho dalších. Zároveň oceňuje i nové medium, které umožňuje šíření humanistických názorů: „Ó, zvrácený onen druh nerozvážených lidí, tihle tiskaři a vydavatelé. Mé dílo proputovalo již obojí Galii a vytýkalo poklesky mstivým teologům.“

Mimo jiné zmiňuje i svého otcovského přítele Eitelwolfa ze Steinu a želí jeho nedávné smrti. Jeho vzdělanost je pro Huttena důkazem, „že i mezi lidmi mého stavu, kteří se po mnohé roky domnívali, že je pod důstojnost rytíře znát vědu a umění, pronikají dobré názory.“ Avšak dosud to nechápou ti nejmocnější ze všech, knížata. „Zatím je oslavujeme velkými jmény, nazýváme je Mecenáty nebo Augusty, ne proto, že by to který z nich svými ctnostmi zasloužil, neboť někteří z nich zasluhují více veřejnou nenávisť než osobní úctu. Spíše však po naději, že se dají vyburcovat k napodobování starověkých ctností – pokud nás ovšem zcela nezklame naše očekávání.“

Očekávání, že humanisté získají knížata na svou stranu, zklamalo velmi brzy. Hutten si ještě v říjnu 1518 neuvědomoval význam Luthera a reformace. Řadil Luthera i s jeho protivníkem Eckem mezi teology „lísající se k urozeným a neshodující se navzájem.“ Za krátký čas se však ukázalo, že reformace mnohem více odpovídá na požadavky změny církve a společnosti než naděje sdílená humanisty. I když v závěru dopisu Hutten konstatuje, že „budí se studia a vzkvétá rozum“ a přidává slavnou větu: „Ó století, ó vědy, jak těší žít!“, události odhrnovaly takové představy stranou. Většina knížat se přidávala k reformaci a vytvářela novou církev, církev bez papeže pod mocí zeměpánů. Luther byl ochráněn Fridrichem Saským a mohl pokračovat v budování nové církve a nové teologie. Křesťanská Evropa se znovu rozdělila, tentokrát na katolickou a protestantskou. Mladí humanisté se vrhli do proudu reformace, starší generace, jako Erasmus Rotterdamský nebo Pirckheimer, pochybovala a neměnila svou církevní příslušnost ani své názory na potřebnou formu změn. Hutten se sblížil s reformací, dopisoval si s Lutherem a jeho nejbližším spolupracovníkem Phillipem Melanchtonem a doufal ve spojení obou proudů. V roce 1522 se účastnil rytířského povstání Franze von Sickingen, které bylo knížaty tvrdě potlačeno.

Pak už nemoc, o níž také psal ve svém dopise Pirckheimerovi, byla silnější než jeho vůle k životu. Syfilis, kterou dovezli z Nového světa španělští dobyvatelé, zabíjela v Evropě tisíce a v prvních desetiletích nebyla proti ní žádná obrana. Hutten v roce 1523 zemřel v chudobě a vysílení na ostrově Ufenau u Zürichu, kde je také jeho opuštěný hrob.

Co zůstalo z nadějí humanistů? Myšlenky, které v oněch převratných prvních desetiletích 16. století tak pilně tiskli a šířili tiskaři a vydavatelé, se na papíře tištěných knih uchovaly. V polovině 16. století přerostl rozpor mezi katolickými a reformovanými vládci ve válečný konflikt, předchůdce strašné a ničivé třicetileté války v 17. století. Hořela města a v nich i knihovny. To nestačilo – všechny zápasící strany pálily knihy svých protivníků a přece se stále knihy vydávaly – i dopis Huttenův Pirckheimerovi vyšel ve sbírce korespondence v roce 1610, po třicetileté válce pak byl připojen k Huttenovu životopisu od Jakoba Burkharda i s obsáhlým komentářem.⁸

Toto vydání nalezl ve výmarské knížecí knihovně roku 1830 Johann Wolfgang Goethe při práci na dramatu *Götz von Berlichingen*. Ve svých záznamech píše Goethe: „Přišla mi do rukou díla Ulricha von Huttena a jevil se mi dost jako zázrak, že se v našich novějších dnech to, co tam vystupuje na povrch, projevuje opět stejným způsobem.“⁹ Cituje pak celou obsáhlou pasáž z dopisu Pirckheimerovi, v níž Hutten uvažuje o dvojitým šlechtictví, šlechtictví

8 BURKHARD, J. *De Ulrichi de Hutten fatis et meritis..commentarii. cui.epistolae insertae sunt*. Vol. 1. Wolfenbüttel, 1717.

9 *Goethes Werke*, Vol. 10, 9. Aufl. Hrsg. von Erich Trunz, Lieselotte Blumenthal, Waltraud Loos. München: C. H. Beck, 1989, s. 117–119.

ducha a šlechtictví rodu, a dává přednost tomu prvému.¹⁰ Rozboru vztahu Goetha k Huttenovi a shodám mezi názory německých humanistů 16. století a programem literárního hnutí Sturm und Drang na přelomu 18. a 19. století se ve své studii z roku 2008 věnoval Yasser Derwiche Djazaerly.¹¹

Myšleny z dávných století se během věků ztrácejí z lidské paměti. Uchovají-li se v knihách, vystoupí někdy na povrch jako skryté prameny. Uchovají-li se knihy, bude možno z takových pramenů pít ještě po dlouhá století.

IN THE STREAMS OF TROUBLED TIME

Summary: The Research Library in Olomouc keep a rare print of the letter from German humanist Ulrich von Hutten to the Nurnberg patrician Willibald Pirckheimer. It was written in October 1518 and printed on the 30th April 1519. In his letter Hutten responses on Pirckheimer's critique of his work *Aula* and widely explains where his public and publishing activities are aimed at. Its aim is to gain humanist's influence on the situation in Germany, raise the level of education and to develop non only art, but science as well. In the way of such progress stand the „obscurants“ and „theologists“ and Hutten fights againts them in his publications. In his thesis new ideas are apparent, which were caused by influence of humanism on forming opinions in the countries beyond the Alps.

Keywords: Ulrich von Hutten, Willibald Pirckheimer, letter.

¹⁰ Ve vydání z roku 1519 fol. C IIII a – D i r

¹¹ DJAZAERLY, Y. D. Goethe's Reception of Ulrich von Hutten. In: *Goethe Yearbook*. Vol. 15. San Francisco: Goethe Society of Nord America, 2008, s. 1–18.